

Slotbeschouwing bij het themanummer

Wetenschappelijke doorbraken en een toekomstperspectief

Gijs Huitsing, Beau Oldenburg en René Veenstra bespreken in deze slotbeschouwing hoe de kennis over pesten in de afgelopen jaren is toegenomen en op welke doorbraken zij hopen om het pesten nog beter te begrijpen en aan te pakken.

epiloog

Door **Gijs Huitsing**,
Beau Oldenburg en
René Veenstra

In het onderzoek naar pesten is de rolbenadering ongetwijfeld de grootste doorbraak geweest. De cruciale bijdrage van de rolbenadering is dat pesten niet langer wordt gezien als iets tussen pesters (die gestopt moeten worden) en slachtoffers (die geholpen moeten worden), maar dat pesten in essentie onderdeel is van een breder groepsproces.¹ In dat groepsproces ondersteunen meelopers pesters als assistenten (ze gaan actief meepesten) of versterkers (ze zijn er bij en moedigen het pesten aan). Daarnaast zijn er verdedigers die opkomen voor slachtoffers, en buitenstaanders die wel van het pesten weten maar niet ingrijpen. Omdat iedereen in de groep een rol heeft, zijn alle groepsleden nodig om het pesten te stoppen. Kennis over het groepsproces is niet alleen van belang voor het begrijpen van pesten, maar ook een bouwsteen voor interventies tegen pesten. De meeste studies over de rolbenadering zijn uitgevoerd bij pesten op scholen, terwijl de inzichten mogelijk voor alle groepen (zoals de werkvloer) toepasbaar zijn.²

Een tweede doorbraak is dat pesten niet langer wordt gezien als gebrek aan sociale vaardigheden, maar dat pesters juist strategisch te werk gaan om hun sociale doelen na te streven. Waarom is het leuk om kinderen te pesten? ([vraag van Vince Versloot](#)) Doordat pesters groepsleden uitzoeken die niet goed in de groep liggen, zijn ze in staat om anderen te domineren en daarmee status te verwerven.^{3,4} Het pesten levert dus iets heel belangrijks op: status en aanzien. Daarnaast combineren strategische pesters pro- en antisociaal gedrag wat veel sociale vaardigheden vereist.⁵ Doordat pesters elkaar steunen hebben ze een sterke positie in de groep, want anderen willen graag bij hen horen ([zie Britt in het verhaal van Fiene Castillo Gosker](#)). Het is hierbij wel belangrijk om onderscheid te maken met agressieve slachtoffers, die vooral reactief pesten, weinig hulpvaardig zijn, vaak door groepsleden worden afgewezen en zelf ook worden gepest. Deze zogeheten agressieve slachtoffers staan vaak het laagst in de hiërarchie. Waarschijnlijk wordt *victim-blaming* ('hij doet zelf

ook de hele tijd irritant') veelvuldig door klasgenoten toegepast bij het pesten van deze agressieve slachtoffers.

Ook onderzoek naar de rol van sociale normen heeft bijgedragen aan het begrijpen van pesten. Dat onderzoek vindt zijn oorsprong in een studie waarin werd onderzocht of een individu zich gedraagt in lijn met de groepsnorm.⁶ Wanneer er bijvoorbeeld veel wordt gepest in een groep, dan is pesten de groepsnorm en gerelateerd aan sociale status. In een groep waarin weinig wordt gepest, is de groepsnorm antipesten en worden pesters afgevoerd. Groepsleiders zoals leerkrachten kunnen bijdragen aan een positieve groepsnorm.⁷ In nieuwe groepen of bij een wijziging in de groepsamenstelling moet de groepsvorming begeleid worden door de groepsleider. Een verandering in de groepsamenstelling is te vergelijken met een reorganisatie (zie het artikel van Maria Dijkstra in dit themanummer). Er ontstaat onzekerheid over de plaats van alle groepsleden in de groep. Op scholen richten sommige preventieve antipestprogramma's zich specifiek op het begeleiden van groepsvorming.

De fijne-context paradox

Een van de ergste situaties bij pesten is om chronisch slachtoffer te worden. De vrees dat het nooit zal stoppen is beangstigend. Zoals de zus van Barbara Haenen stelde: 'Als je al eenmaal degene bent die gepest wordt, dan blijft dat gewoon zo.' Recent is de stabiliteit van slachtofferschap voor kinderen onderzocht tijdens de implementatie van een antipestprogramma.⁸ Ongeveer 80 procent van de slachtoffers werd na twee jaar niet meer gepest, terwijl voor 20 procent het pesten nauwelijks afnam. Dit betekent dat antipestprogramma's veel kinderen kunnen helpen, maar dat er kinderen blijven die chronisch worden gepest.

Er zijn aanwijzingen dat slachtofferschap van pesten sterkere negatieve gevolgen heeft als het gebeurt in scholen of organisaties waar weinig gepest wordt.⁹ Er zijn drie verklaringen voor deze 'fijne-context paradox'. De eerste verklaring heeft te maken met de groepsnormen: als de hele context duidelijk tegen pesten is, en iemand wordt toch gepest, dan wijkt diegene af van de groepsnorm. De tweede verklaring is de sociale vergelijkingstheorie, die stelt dat mensen zich vergelijken met anderen in een vergelijkbare positie. Als anderen niet gepest worden, of wél geholpen worden door een interventie, dan leidt dit tot een negatieve sociale vergelijking en uiteindelijk tot minder steun van andere slachtoffers. De laatste verklaring heeft te maken met de 'attributietheorie': de neiging van mensen om zichzelf te beschuldigen. Als de omge-

ving zich duidelijk tegen pesten uitsprekt en er bijna niemand gepest wordt, dan zijn slachtoffers meer geneigd om zichzelf te schuld te geven: 'Het zal wel aan mij liggen.' Dit leidt tot de paradoxale uitkomst dat de scholen of organisaties die relatief het veiligst zijn, voor de weinige slachtoffers juist ongunstige gevolgen hebben.

Een krachtige stofzuiger

Met antipestprogramma's op scholen worden dus veel kinderen geholpen, maar niet iedereen. Daan Wienke en Marjolein Antheunis stellen dan ook dat pesten altijd zal blijven en dat een pestvrije school een illusie is. Dit is een veelgehoord statement, en het zal zeker ook niet mogelijk zijn om al het pesten uit te sluiten. Het is echter al wel grote winst als chronisch gepeste kinderen eerder geholpen worden, zodat ze niet hun hele schooltijd gepest worden. Er zullen dan altijd nieuwe pestgevallen ontstaan, maar als die ook weer snel worden gesignaleerd en opgelost wordt chronisch slachtofferschap voorkomen. Recent onderzoek naar de effectiviteit van een antipestprogramma laat zien dat de grootste verbetering in welbevinden werd gevonden bij de kinderen die voor aanvang van een antipestinterventie het meest gepest werden.¹⁰ De meerwaarde van een antipestprogramma zit dus ook in het stoppen van het pesten bij kinderen die dagelijks slachtoffer zijn.

Een goed preventief antipestprogramma op scholen kan worden vergeleken met een krachtige stofzuiger. Hoe krachtig ook, uiteindelijk moeten leer-

Er zijn aanwijzingen dat slachtofferschap van pesten sterkere negatieve gevolgen heeft als het gebeurt in scholen of organisaties waar weinig gepest wordt

krachten zelf de stofzuiger bedienen en daar ook mee doorgaan. Als de aanpak na een tijdje wordt verwaarloosd, wordt het toch weer een bende. Verder moet die aanpak ook nauwgezet zijn door ook de lastige hoekjes aan te pakken, om te voorkomen dat belangrijke invloeden op het pesten worden genegeerd. Met een goede 'stofzuiger' hoeven leerkrachten niet telkens zelf het wiel uit te vinden bij het bedenken van een geschikte aanpak om van de klas een fijne groep te maken.

Antipestprogramma's 2.0

Op dit moment worden nieuwe interventies ontwikkeld om ook chronische problemen van pesten op scholen aan te pakken. Leidraad daarbij is de piramide van interventies (zie figuur 1): bovenop een universeel, preventief antipestprogramma worden geïndiceerde interventies ontwikkeld voor chronische slachtoffers en pesters, en voor leerkrachten die te maken krijgen met moeilijke klassen. Cruciaal daarbij is dat risicoleerlingen met een grotere kans op problemen vroegtijdig gesignaleerd worden. Om leerkrachten hierbij te ondersteunen, is een online monitor ontwikkeld die op basis van vragenlijsten een rapport voor leerkrachten genereert met informatie over de sociale staat van de klas (zie De Leerlingmonitor op sociaalnetwerkadvis.nl). De interventies richten zich op kinderen die langdurig worden gepest,⁸ op kinderen die ondanks een preventief antipestprogramma doorgaan met pesten door hen een alternatief te bieden om status te bereiken¹¹ en op het coachen en ondersteunen van leerkrachten.⁷ Een ander belangrijk aandachtspunt is de ontwikkeling van een effectief antipestprogramma voor het voortgezet onderwijs. Wereldwijd zijn programma's tegen pesten vanaf twaalf jaar minder effectief.¹² Het is een cruciale opdracht om ook voor het voortgezet onderwijs effectieve antipestprogramma's te ontwikkelen. Ook voor pesten op de werkvloer is het van belang dat er geschikte interventies komen. Dankzij de #metoo-discussie lijken organisaties meer open te staan voor het verbeteren van de omgangsvormen binnen de organisatie en de rol van leidinggevenden. Naast aandacht voor pesten moet er dan ook aandacht zijn voor samenwerken (durven medewerkers met iedereen samen te werken?) en veiligheid (durven medewerkers alles te zeggen in het team?).

Figuur 1: De piramide van interventies

Voor het ontwikkelen van die interventies bij middelbare scholieren en werknemers is het belangrijk om de doelgroep zelf een rol te geven bij het ontwikkelen van de interventie, zodat de interventie zo goed mogelijk aansluit bij de beleefswereld van tieners of de sector waarin mensen werken.

Hoge eisen aan effect-evaluaties

Het is bij de implementatie van interventies tegen pesten ook noodzakelijk om vast te stellen in hoeverre deze effectief zijn. Het is tegenwoordig niet meer voldoende om in een of enkele organisaties onderzoek te doen met een voor- en nameting. De eisen voor het evalueren van interventies zijn steeds strenger geworden. Een reden daarvoor is dat een experimentele opzet het meest geschikt is om de causale effecten van interventies vast te stellen. Vaak gebeurt dit in een gerandomiseerde gecontroleerde trial.

Bij een experimentele onderzoeksopzet is het allereerst van belang dat er een geschikte controlegroep is waarmee de uitkomst van de experimentele groep wordt vergeleken. Vaak is aandacht van de onderzoekers namelijk reden om beter te gaan presteren (het zogeheten Hawthorne-effect). Er zijn ook aanwijzingen dat pesten op scholen afneemt naarmate kinderen ouder worden.¹³ Een afname van pesten op interventiescholen moet daarom worden vergeleken met een controlegroep van dezelfde leeftijd om dit leeftijdseffect uit te sluiten. Daarnaast kunnen buitenexperimentele gebeurtenissen de aanpak van pesten ook beïnvloeden, zoals een toename in maatschappelijke aandacht voor pesten. Om er zeker van te zijn dat de interventie- en controlegroep vergelijkbaar zijn, is *random* toebedeling van scholen of organisaties aan de condities een belangrijke voorwaarde. Dat is ook van belang om de slechtst presterende organisaties over beide condities te verdelen, want een ander gevaar is zogeheten regressie-naar-het-gemiddelde. Dit betekent dat de slechtst presterende organisaties eigenlijk alleen maar beter kunnen gaan presteren. Een vermindering van pesten in dergelijke organisaties is dus niet altijd het gevolg van een interventie.

Voordat de effecten van een interventie kunnen worden geëvalueerd, is het noodzakelijk om theoretisch vast te stellen of en waarom de interventie zou kunnen werken. In Nederland heeft een onafhankelijke commissie in 2015 van de 61 ingediende programma's slechts 13 goedgekeurd als theoretisch onderbouwd.¹⁴ Dit betekent dat voor het overgrote deel van de interventies eerst explicieter moet worden gemaakt waarom ze zouden kunnen werken. Voor de dertien overgebleven interventies is de afgelopen jaren onderzocht of er voldoende

animo is bij scholen om ermee te werken en of de interventieontwikkelaars de interventie op grotere schaal kunnen implementeren, om vervolgens de empirische effectiviteit van deze interventies vast te stellen.¹⁵ Uiteindelijk worden de gevalideerde interventies opgenomen in de database effectieve jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut.¹⁶ Interventies worden in de databank opgenomen na oordeel van een onafhankelijke wetenschappelijk commissie. Daardoor kunnen scholen een geïnformeerde keuze maken over het gebruik van een gevalideerde interventie tegen pesten.

Conclusie

In deze bundeling van artikelen en interviews in dit themanummer van *Tijdschrift Conflictantering* is een overzicht gegeven van de stand van zaken over pesten op scholen en in organisaties. Ondanks het uitgebreide maatschappelijke debat in de afgelopen jaren is pesten nog steeds een taboe. Dat zou niet zo hoeven zijn. Als pesten als groepsproces wordt gezien, is in feite iedereen medeverantwoordelijk voor een oplossing. De oorzaak van het pesten ligt dan ook niet bij slachtoffers, maar moet gezocht worden in de groep. Tussen groepen zijn grote verschillen in de mate van pesten en de acceptatie daarvan. Een paradoxale uitkomst is dat chronische slachtoffers zich het slechtst voelen in groepen die relatief het veiligst zijn.

Om pesten goed aan te pakken is het nodig om problemen vroegtijdig te signaleren en dat groepsleiders adequaat reageren. Het is een illusie dat het pesten volledig zal stoppen, maar het is wel grote vooruitgang als chronisch gepeste kinderen niet hun hele schooltijd gepest worden en eerder geholpen worden. Voor alle interventies is het van groot belang dat hun effectiviteit empirisch wordt vastgesteld, waarbij wordt uitgesloten dat een verbetering in gedrag komt door iets anders dan de anti-pestaanpak (zoals leeftijdseffecten). Uiteindelijk is het noodzaak om het taboe op pesten te beslechten en gezamenlijk, als groep, vooruit te kijken en bij te dragen aan een oplossing. Want in elke groep moet het uitgangspunt zijn dat iedereen recht heeft op een veilige omgeving en dat we allemaal anders mogen en kunnen zijn. ●

Noten

- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior*, 22, 1-15.
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15, 112-120.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Munniksma, A., & Dijkstra J.K. (2010). The complex relation between bullying, victimization, acceptance, and rejection: Giving special attention to status, affection, and sex differences. *Child Development*, 81, 480-486.
- Reijntjes, A., et al. (2013). Costs and benefits of bullying in the context of the peer group: A three wave longitudinal analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 41(8), 1217-1229.
- Hawley, P.H. (2014). The duality of human nature: Coercion and prosociality in youths' hierarchy ascension and social success. *Current Directions in Psychological Science*, 23(6), 433-438.
- Wright, J.C., Giammarino, M., & Parad, H.W. (1986). Social status in small groups: Individual-group similarity and the social 'misfit'. *Journal of personality and social psychology* 50(3), 523-536.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Huitsing, G., Sainio, M., & Salmivalli, C. (2014). The role of teachers in bullying: The relation between antibullying attitudes, efficacy, and efforts to reduce bullying. *Journal of Educational Psychology*, 106(4), 1135-1143.
- Kaufman, T., Kretschmer, T., Huitsing, G., & Veenstra, R. (2018). Why does a universal anti-bullying program not help all children? Explaining persistent victimization during an intervention. *Prevention Science*, DOI: 10.1007/s11121-018-0906-5.
- Huitsing, G., et al. (2018). The healthy school paradox: Victims' adjustment during an anti-bullying intervention. *Journal of Child and Family Studies*.
- Juvonen, J., Schacter, H.L., Sainio, M., & Salmivalli, C. (2016). Can a school-wide bullying prevention program improve the plight of victims? Evidence for risk × intervention Effects. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 84, 334-344.
- Ellis, B.J., Volk, A.A., Gonzalez, J.M., & Embry, D.D. (2016). The Meaningful Roles intervention: An evolutionary approach to reducing bullying and increasing prosocial behavior. *Journal of Research on Adolescence*, 26(4), 622-637.
- Yeager, D.S., Fong, C.J., Lee, H.Y., Espelage, D.L. (2015). Declines in efficacy of anti-bullying programs among older adolescents: Theory and a three-level meta-analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 37, 36-51.
- Smith, P.K., Madsen, K.C., Moody, J.C. (1999). What causes the age decline in reports of being bullied at school? Towards a developmental analysis of risks of being bullied. *Educational Research*, 41, 267-285.
- Wienke, D., Anthonijsz, I., Abrahamse, S., Daamen, W., Nieuwboer, A. (2015). *Beoordeling anti-pestprogramma's: Rapportage van de commissie voor het Ministerie Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW)*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut (Erkenningscommissie Anti-pestprogramma's).
- Zie ook: www.uu.nl/onderzoek/watwerkttegenpesten.
- Zie www.nji.nl > Kennis > Wat werkt > Databanken > Effectieve jeugdinterventies.

Gijs Huitsing is Universitair Docent bij Sociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Beau Oldenburg doet onderzoek naar de rol die leerkrachten spelen bij het tegengaan van pesten.

René Veenstra is hoogleraar sociologie. René Veenstra en Gijs Huitsing coördineerden de evaluatie van het KiVa-antipestprogramma in Nederland (2011-2015).